

תנ"ך באיזה גובה?

על האופן הראוי ללימוד המקרא ולהתייחסות לגיבוריו - בירור במחלוקת העשור האחרון.

סוגיה שהתסיסה את עולם לימוד התורה בעשור האחרון כונתה 'תנ"ך בגובה העיניים'. בעקבות פתיחת שערי לימוד מקרא באופן מקצועי ומסודר עם פזילה אל האוריינטציה האקדמית, במוסדות הלימוד התורניים, התפתחה המחלוקת בכל עוזה. אחת מנקודות המפתח לעיון הסוגיה היא גישתו הפרשנית של הרב ש"ר הירש. גם בפרשת השבוע [תולדות] הוא מביא לידי ביטוי את גישתו הביקורתית.

רש"ר הירש פירוש לבראשית פרק כו

הניגוד העמוק שבין נכדי אברהם מקורו העיקרי היה – לא רק בתכונותיהם- אלא גם בחינוכם הלקוי. כל עוד היו קטנים, לא שמו לב להבדלי נטיותיהם הנסותרות, תורה אחת וחינוך אחד העניקו לשניהם, ושכחו כלל גדול בחינוך: "חנך לנער על פי דרכו" (משלי כב, ו').... המושיב את יעקב ועשיו על ספסל לימודים אחד, ובאותם הרגלי החיים... מובטח לו שאת אחד מהם הוא מקלקל.... אילו העמיקו יצחק ורבקה לחדור לנפש עשיו, אילו הקדימו לשאול את עצמם, היאך יכולים גם האומץ, הכוח והגמישות הרדומים בנפש עשיו- היאך יכולים כל אלה להטות שכם לעבודת ה', כי אז "הגיבור" שלעתיד לא היה הופך ל"גיבור ציד", אלא ל"גיבור לפני ה'" באמת".

מה אתם אומרים על הפרשנות? – על תוכנה, מסגרתה ועל היותה פירוש לכתוב?

את האידיאולוגיה הפרשנית שלו מציג הרב הירש בבקשו לשמש סגור לדברי הרמב"ן הטוען כי שרה חטאה ביחסה להגר. פרשנות שזכתה לביקורת עקב הנכונות להטיל פגם במעשה אמנו שרה – פגם שאין לו מקור בספרות הקדומה. אגב דברי הסנגוריה ואולי לא אגב וכנראה זו מגמתו העיקרית מעמיד הרב הירש את גישתו לאופן הפרשנות הראוי למקרא ואת הגישה לגדוליו – גדולי האומה.

פירוש הרב הירש לפרשת לך לך [בהתייחסות לפירוש הרמב"ן]

אין בכל זה כדי להביא אותנו במבוכה. אין התורה מציגה את גדולי ישראל כאידיאלים בתכלית השלימות. אין היא מאליה אדם, ואין היא אומרת על איש 'הנה לפניך האידיאל!'. אין היא מציגה את חיי שום אדם כחיים לדוגמא ולמופת למען נלמד ממנו מה טוב ומה ישר, מה נעשה ומה לא נעשה... אם התורה רוצה לצייר לנו דמות שנוכל ללמוד מדוגמתה, הרי היא אינה מציגה בן אדם שיסודו מעפר ואפר, אלא הקב"ה מציג את עצמו לדוגמא, והוא אומר 'הביטו אלי! עשו כמעשי! לכו בדרכי! לעולם אל נאמר 'מעשה זה הוא טוב וישר שכן פלוני אלמוני עשה כן'. התורה איננה אוסף של מעשים טובים...

אין התורה מעלימה את השגיאות, השגגות והחולשות של גדולי ישראל. ודוקא ע"י כך היא מטביעה על סיפוריה את חותם האמת. אולם לאמיתו של דבר, ידיעת חטאם של גדולי ישראל איננה מנמיכה את דמותם. להיפך, דמותם גדולה ומאלפת בעצם החטא שחטאו. אילו הזהירו כולם כזהר הרקיע ללא רבב ושמץ פגם, היינו סבורים שטבעם שונה מטבענו, והוא למעלה מהישג ידינו. ללא תאוה וללא מאבק פנימי, היו מדותיהם רק תוצאה מטבעם הנעלה.

סכמו את עמדות הרב הירש. מה האופן שבו מבקש מחבר התורה שנתייחס אל גיבוריו האנושיים? מה מצדיק יחס זה? מה ניתן ללמוד מן העובדה שבתורה מסופרות 'חולשות' של גיבוריו? האם זה משכנע? מהי ההשלכה החינוכית העולה

מתפיסה זו? האם לפי מיטב שיפוטכם זוהי השלכה נכונה?

בדיוק בנקודה זו נכנסים דברי הרב צ"י טאו. הוא חולק על הגישה העולה מדברי הרב הירש וממשיכי דרכו מכל וכל. שימו לב לטיעונו.

הרב צ"י טאו לאמונת עתנו ח"ג

הקטנת האבות, הגמדתם והורדתם אלינו לא תפעל זאת.

חלילה לנו מלהנמיך את סיפורי המקרא כך שיתאימו למסגרת המצומצמת שלנו. אין התורה ספרות הכתובה בידי אדם, המותאמת דידיקטית ובהבחנה פסיכולוגית לליבו של השומע, לרוחו ולמוסרו. התורה – דבר ד' הוא, ודוקא באשר הוא, בכוחו להעלות ולרומם אותנו. אין לנו כלל צורך 'לצייר' את אבותינו הגדולים והקדושים כאנשים רגילים ובינוניים על מנת לאפשר את התקשרותנו אליהם. אדרבה נפשו של הילד, ושל המבוגר השומר על תום ילדותו, צמאה להפגש עם אברהם אבינו כמו שהוא, 'הגדול בענקים', עם אמונתו וצמאנו לאלוקים, עם מידות טובו ומסירות-נפשו להגשמתם, כפי שכל אלו מצטיירות בשיא גדולתן ועומקן בדברי חז"ל ובגדולי המפרשים ההולכים בדרכם...

אך השימוש... נובע... מנטיה לפרש את התנ"ך בגובה העיניים' להוריד את הדברים ולחוקרם כספר עתיק, בלא מגמה להתרומם ולהתעלות על ידי הלימוד. גישה זו מסוכנת ביותר היא, וממנה קצרה הדרך לגישה חילונית לכתבי הקדש, הסוברת שאין מעל האדם כלום, לא אלוקים ולא תורה אלא הוא הוא המחליט, הוא המפרש, הוא הכל יכול. על פי עמדה זו לא רק דמויות התנ"ך הן בגובה העיניים' אלא אף התנ"ך ואף הקב"ה בעצמו.

מדוע אין 'לגמד' את גיבורי המקרא? מה תשובתו ביחס לעמדה החינוכית שעולה בדברי הרב הירש? מהי הסכנה שבגישה 'תנ"ך בגובה העיניים'? אגב, האם יש מקום להפריד בין האופן בו לומדים ומלמדים את התנ"ך לבני גיל שונה? מהי העמדה הערכית-חינוכית העולה מן הגישה הראויה לדעתו ללימוד התנ"ך? האם הוא צודק, לפי מיטב שיפוטכם? האם כל 'גישה חילונית' לכתבי הקדש, תוליד בהכרח לגימוד גבוריו? עוד כדאי לדעת, כי במאות השנים האחרונות העמדה המבקשת לגונן על גיבורי המקרא ולראותם כאנשי מופת, תוך השענות על דברי חז"ל המתאימים לתפיסה זו. מפני הביקורת עליהם היתה הגישה המרכזית בפרשנות המסורתית של התורה.

לעומת זאת, הרב יואל בן נון ממשיך את קו המחשבה של הרב הירש. הוא מעתיק את זירת הדיון אל הווייה הישראלית העכשווית ומוסיף נימוקים חדשים. דבריו, שרוח ציניות כלשהי מרחפת עליהם מתייחסים למי שביקש להציע גישה אחרת שמשוהו ממנה פגשנו אצל הרב טאו.

הרב יואל בן נון

...אם הדמויות הגדולות שבמקרא היו כ"מלאכי עליון", ואי אפשר "בשכלנו הפעוט" להבין את פסוקי התורה והנבואה שנאמרו עליהם, ואת המדרשים החריפים שנוספו ע"י חז"ל (וכאשר אנו מוצאים בהם ביקורת חריפה, עלינו לצנזר אותה ולומר שאנו קטנים מדי מכדי ללמוד דברים כאלה, שמא יביאו לזלזול ולהמעטת הדמות ולנזק חינוכי ח"ו) אז ברור גם, שאנו "בשכלנו הפעוט" לא נוכל להבין את התורה ואת דברי חז"ל בכלל!

חמור מזה: אם התורה ניתנה ל"מלאכי עליון", או לקדמונינו שהיו כמו מלאכי עליון איך נוכל אנחנו קרוצי עפר ואפר, סתומי מוח וחסרי שכל ואטומי רגש, לקיים את התורה ואת ההלכות שניתנו למשה רבינו מפי הגבורה, כדי שימסור אותם לצדיקים קדמונים כמלאכי עליון, שאולי "רק הם היו מסוגלים לקיים ולשמור באמת כל פרטי הלכות שבת, גניבה ואונאה, טומאה וטהרה"? חס ושלום!... הדרך הזאת שגויה מבחינה חינוכית, וכבר ראיתי כמה כופרים שיצאו ממנה... בלי "תנ"ך בגובה העיניים" אי אפשר כלל לקרב את הנוער אל התנ"ך, כדי שירגיש שהוא חלק ממנו, ממש

עצמו ובשרו, כדי שיאהב את ארץ ישראל ממש לא את "ארץ ישראל הרוחנית", שיהודים לקחו אותה איתם בכל נדודיהם בגלות, אלא את אבניה ואת עפרה, ואת כל נופיה ומקומותיה, שמוזה שלושה דורות ב"ה אנו מתהלכים בה כחולמים עם התנ"ך ביד "בגובה העיניים" ומקשרים את החלום עם המציאות. כאשר מתהלכים כך עם התנ"ך וזכיתי לעשות זאת בפועל (לא בתיאוריות רוחניות מרחפות בשמי שמייה של ירושלים) מזה 35 שנה אז נוצר החשק העצום גם ללמוד תנ"ך וגם להבין אותו, וגם לחיות ולקיים מה שכתוב בו.

כאשר פועלים כך, באים בני הנוער לכלל רצון לקרוא תנ"ך, ללמוד ולהבין את דבר ה' והנה הם קוראים פרשיות קשות, סבוכות ונפתלות, כשלונות וחטאים, והם מחפשים הסבר..

הגיע הזמן להניח את הדברים על השולחן: הכנסיה הנוצרית, והאיסלם, הם שבאו בביקורת על התנ"ך וטענו, שכל גדולי התנ"ך יש להם טעויות, כשלונות וחטאים, ולפיכך יש צורך ב"דמויות מושלמות" ש"ייולדו מבתולות" ח"ו, והלא "רק מול דמות מושלמת אפשר לחנך ילדים להערצה ולחיקוי". מעולם לא הלכו חז"ל בדרך הזאת... התורה והנביאים וחז"ל לא חינכו אותנו על דרך הערצת הגיבורים "כבני אלים", שהיא דרך מיתולוגית נכרית, אלא על הערצת הקב"ה ונפלאותיו, בבריאה ובהשגחה ובהיסטוריה, ועל הידיעה המוחלטת שכל בני האדם רק בני אנוש המה, כולם מוגבלים, כולם עלולים לחטוא, כולם מחוייבים באותן המצוות, כולם מסוגלים להיכשל, גם גדולי הגדולים, וכולם מסוגלים לחזור בתשובה "אני אמרתי אלהים אתם ובני עליון כולכם אכן כאדם תמותון וכאחד השרים תפולו קומה אלוהים שפטה הארץ כי אתה תנחל בכל הגויים.

אז מי צודק?

מין סוג של דרך אמצע ניתן למצוא בעמדתו של הרב יובל שרלו.

הרב י' שרלו תשובה ברשת

א. אנחנו לומדים את מה שכתוב בתורה. אנחנו לא קובעים לריבוננו של עולם מה אנחנו סבורים שעליו לכתוב בתורה, ולא מעצבים את התורה כפי רצוננו, אלא רק לפי מה שהכתוב אומר, ובעזרת כלי פרשנות העולים מתוך התורה עצמה.

ב. חשיבות עיקרון זה היא בשל שתי סיבות: הראשונה במישור האמוני, של קבלת עול מלכות שמיים ולימוד מה שריבוננו של עולם קבע, ולא ההפך. השנייה היא במישור המעשי – אם דוד המלך חטא אנו חייבים ללמוד את נסיבות החטא ואת סיבותיו, ואיך אפשר שאישיות כה דגולה תיפול, ומפני מה ריבוננו של עולם בחר דווקא בו ובשלמה בסופו של דבר וכדו'. אם זה הפירוש הנכון – מי שלא לומד כך מחמיץ את המסר האלוקי שבדברי התורה, וממילא אינו לומד להתמודד עם החטא האפשרי, אינו מתבשם מהביקורת האלוקית החד משמעית כלפי מעשה עוול, ואינו לומד את דרכי התשובה. ד. אדגיש כי אני מתנגד מאוד ללימוד תנ"ך בגובה העיניים, ומעולם לא נקטתי בלשון זו. יש ללמוד תנ"ך בגובה הסולם: ראש אבותינו הגיע השמימה והם היו מרכבות לשכינה, וכך יש ללמוד את דמותם. אלא שרגליה של מרכבה זו נעוצות בארץ, ויש ללמוד אותם גם במישור הטבעי... חז"ל ופרשני המקרא לבחון את התנהגות האבות בדרך ביקורתית, בלי לעמעם את ההערצה העליונה למי שהם אבות האומה ואימותיה. אינני מכיר ראשון אחר מפרשני המקרא שלא הלך בדרך זו, ואפילו רש"י הממעט בכך לא מנע עצמו מלכתוב דברים אלה (ראה פירושו לדוגמה לסוף פרשת שמות ותחילת וראה). הם עשו זאת בשימוש בכלים פרשניים רבים, כגון מידה כנגד מידה, או גזירה שווה וכדו'.

ז. גם לו היה הדבר מסוכן לאמונת חכמים – אמונתנו בקב"ה ואמונתנו במוסר קודמים לאמונת חכמים. ברם, לדעתי הדבר אינו פוגע באמונת חכמים משתי סיבות: ראשית, אנו מאדירים את החכמים ואת הקב"ה, וחותרים ללמוד את מעשיהם כענקים עליונים על היותם בני אדם ומרכבות לשכינה כאחד. שנית – הפגיעה באמונת חכמים היא דווקא כאשר הלומדים רואים כי לא משנה מה שכתוב – צריך להצדיק את מעשה החכמים, והדבר גורם דווקא לזלזול בחכמים ולחוסר אמון במלמדי התורה....

סכמו: במה נחלקו חכמי הדור האחרון בשאלת לימוד המקרא? מהן הנחות היסוד של החולקים? מה מטריד אותם בעיונם בסוגיה זו? מדוע לדעתם שאלת הנאמנות האמונית תלויה בשאלה זו? נסו להפריד את שאלות היסוד זו מזו ולחוות דעתכם על כל אחת מהן.

לסיום ננסה לשוב לשאלת יעקב ועשיו ולהציע פרשנות המושפעת ממרחב הדעות שהוזכרו בסוגיה. נסו כוחכם תוך כדי מודעות למקורות הבאים:

בראשית רבה פרשה סז + מדרש תהילים מזמור פ

(ד) כשמוע עשו את דברי אביו א"ר חנינא כל מי שהוא אומר שהקב"ה וותרן הוא יתוותרון בני מעוהי אלא מאריך אפיה וגבי דיליה זעקה אחת הזעיק יעקב לעשו דכתיב כשמוע עשו את דברי אביו ויזעק זעקה והיכן נפרע לו בשושן הבירה שנאמר (אסתר ד) ויזעק זעקה גדולה ומרה עד מאד...
 ר' אלעזר אומר, שלש דמעות הוריד עשו הרשע מעינו. א' מעינו הימין, וא' מעינו השמאל, והשלישית קשורה בעינו, שנאמר, ותשקמו בדמעות שלישי... רבי אבין אמר ואית דאמרי משמיה דרבי שמלאי, אמרה כנסת ישראל, רבון העולמים בזכות שלש דמעות שהוריד אותו רשע, השלטת אותו בכל העולם ונתת לו שלוח בעולם הזה. לכשתבוא לראות עלבון בניך שעניניהם זולגות בכל יום ודמעתם תדירה כלחם, כענין שנאמר (תהלים מב, ד) היתה לי דמעתי לחם וגו'. על אחת כמה וכמה שתמלא עליהם רחמים:

מדרש תנחומא הקדום (בובר) פרשת ויצא סימן יא:

כל הלילה היתה עשה עצמה כרחל, כיון שעמד בבקר והנה היא לאה, אמר לה בת הרמאי למה רמית אותי, אמרה לו ואתה למה רמית אביך, כשאמר לך האתה זה בני עשו, ואמרת לו אנכי עשו בכורך, ואתה אומר למה רימיתני, ואביך לא אמר בא אחיך במרמה...

שימו לב לעיגון הגישה בפסוקים – ומה נאמר? פתח לכיוון אידיאולוגי מתון יש בדברי הרב קוק.

אורות עמוד פז

ישנם דברים טובים וקדושים, שהסבות המחזיקות אותם בעולם הן כעורות, כמו חולשה, שקר, רשעות, לפעמים הן תומכות את יסוד הטוב של בושה, צניעות, אמונה, וכיוצא בהם. אמנם כמו שטובתן של רשעים רעה היא אצל צדיקים ככה היא הטובה, שמקבל הטוב והקדוש מהרע והטמא, מחוללת היא רעות רבות, ואין אור גאולה יוצא אל הפועל כ"א ע"י מה שיהרסו כל היסודות הרעים, אפילו אותם שהם מחזיקים את הטוב והקודש. ואע"פ שע"י סובל הטוב הקודש והאמונה...

